

Marxistická sociologie jako nástroj poznání a přetváření sociální reality
 (Ke kritice některých koncepcí sociálního inženýrství a neškodící sociologie)

KAREL RYCHTAŘÍK

Zájem o sociologii vyplývá jak z pochopení vědeckého a společenského významu této disciplíny, tak z určité více či méně racionální představy, že právě pomocí sociologické analýzy bude možno poskytnout expertizu zlepšující fungování určitých institucí a předložit takové návrhy sociotechnických opatření, jejichž realizace povede k dosažení plánovaných cílů.

Možnost pragmatického uplatnění sociologické analýzy dovádí některé autory až ke zdůvodnění možnosti vydělit sociotechniku jako samostatnou disciplínu. Například polský sociolog Adam Podgórecki se domnívá, že pro takovéto vydělení existují nejen praktické důvody (potřeba, aby se ve společenských činnostech maximálně využívalo vědy), ale i důvody teoretické. dané:

1. vývojem praxeologie, obecné i praktické vědy zabývající se problematikou společnosti;
2. rozvojem právní politiky, která se uvědoměle zaměřuje na racionální řízení společnosti a hospodářského života;
3. rozvojem metodologie společenských praktických věd, které se zabývají systematickým zaváděním teoretických poznatků do praktické činnosti.
4. růstem rozsahu obecných poznatků týkajících se společenského chování lidí; jde o poznatky, jež se dají přeložit do jazyka direktiv a praktických doporučení [10 : 5].

Proces „vydělávání“ sociotechniky může mít v budoucnosti zcela reálné kontury. Nelze však akceptovat koncepci A. Podgóreckého tam, kde marxistická sociologii je přisuzována úloha poznání společenské skutečnosti a jiným disciplínám, v tomto případě sociotechnice, úloha racionálně měnit tuto skutečnost. Podgórecki totiž tvrdí, že „sociologie usiluje o poznání společenské skutečnosti, sociotechnika naopak

o racionální změnu této skutečnosti“ [10 : 7].

V takovémto oddělování procesů poznání od procesů změn by marxistická sociologie byla zúžena do hranic „poznat a popsat“. Ve svých důsledcích je tato koncepce velmi blízká těm pojetím sociologie, které zdůvodňují potřebu „čistého“, „nestranického“, a proto také „objektivního“ sociologického myšlení.

Diagnostický popis nemůže být konečným cílem takové vědy o společnosti, která programově vychází ze základních teoreticko-metodologických premis marxistické filozofie.

Nemalá část sociologické produkce je však skutečně spojována s plněním bezprostředních, praktických úkolů společenského života. Je také nemálo těch, kteří povyšují sociologii na „nejhodnotnější vědu“, na „vědu věd“, na „nejzajímavější“ a „nejužitečnější“ společenskou vědu právě pro možnosti pragmatického uplatnění sociologického poznatku. V těchto přístupech se zpravidla očekává, že sociologie bude univerzálním lékem, který vyléčí nebo přinejmenším usnadní řešení „malých i velkých“ krizí.

Sociologie má přinést návrhy, připravit určitý soubor praktických doporučení, jak na základě zjištěných závislostí provádět v zájmu vyžadovaných cílů určitá opatření.

Takovýto soubor praktických doporučení může mít různý stupeň obecnosti, počínaje praktickými, například pedagogickými náměty didaktické povahy a konče souhrnem zkušeností a světonázorové orientace revolučních tříd a společenských skupin.

J. Szczepeński v jedné ze svých úvah nad problematikou vztahu sociologie, ideologie a sociální techniky ukazuje, že právě „sociotechnická očekávání“ jsou tím důvodem, proč američtí podnikatelé ve svých

reklamních a propagačních odděleních rádi zaměstnávají sociology [13 : 48–503].

Běda však, jestliže se pokusí překročit hranice, které jim vymezil zaměstnavatel. Americký podnikatel nemůže připustit, aby svobodný a ničím „nespoutaný“ sociologický výzkum odhalil pozadí mechanismu, na němž je založen podnikatelský systém této společnosti, o němž se opírá politická moc představitelů kapitálu. Hodnotí a oceňuje především to, jak se kterému autorovi podařilo vzdálit se od sociálních a třídních protikladů, nastolit „sociální mír“ a teoreticky zdůvodnit existující pořádek.

Žádný soubor praktických sociotechnických námětů či návrhy praktických direktiv nelze oddělit od sociálních zdrojů, z nichž vznikly. Zdroje sociotechnických pouček jsou tak či onak spojeny s cílem, se zápasem sociálních sil za dosažení určitých cílů.

Systemizace sociotechnických pouček, pojatých nezávisle na cílech, k nimž mohou vést, je však podle některých autorů správná, protože „... dává možnost využít určitou, již existující vědní disciplínu ještě dříve, než bude souhrnně zpracována systematická a komplexní společenská věda o cílech“ [10 : 9].

Ve vztahu k takovému pojetí je možno vyslovit výhrady dvojího druhu:

1. K žádnému společenskému uplatnění, stejně jako k žádné systemizaci sociotechnických pouček nelze přistupovat formálně v tom smyslu, že ponecháme stranou otázky třídně společenské podstaty v obsahu těchto pouček.

Přistupovat k systemizaci a doporučovat uplatnění sociotechnických pouček v odtržení od společenské struktury, od tříd a třídního zápasu společenských sil, znamená posuzovat oblast sociotechniky „samostatně“, nezávisle na společenské realitě, nechat stranou její třídně podmíněné kořeny.

To samozřejmě není cesta, kterou by se měla rozvíjet marxisticky orientovaná sociotechnika bez ohledu na to, potvrdí-li se její vydělení v samostatnou disciplínu, nebo nalezneme-li své uplatnění v hranicích marxistické sociologie. Zdá se, že takovéto vydělení by příliš nepřispělo k integraci procesů poznání a změny. Spíše by podpořilo ty pokusy, které orientují společensko-

vědní teorie směrem k technicko-pragmatickému myšlení, kdy teorie se uznává za účinnou a efektivní jen tehdy, slouží-li potřebám bezprostředního užítku.

2. Systematickou a komplexní vědou o cílech a cestách, jež vedou k dosažení revolučních přeměn společnosti, vědou, která byla ověřena společenskou praxí a jež se ve svých cílech realizovala v nemalé části světa, je pro nás marxismus-leninismus.

Nevidět tuto skutečnost znamená tak či onak z pozic „nezainteresovaného autora“ rozvíjet „sociotechnické návody“ a přistupovat k celé oblasti sociotechniky z abstraktních pozic.

Obecně je možno sociotechniku charakterizovat jako určitý, zpravidla komplexní návod k praktickopolitické činnosti lidí v zájmu dosažení těch či oněch společenských cílů.

Představa, že by tato oblast společenskovědního poznání mohla být vyňata ze sféry ideologického vlivu, je zcela absurdní. Tady je na místě otázka, k jakým důsledkům mohou vést pokusy systemizovat praktické sociotechnické direktivy „vůbec“, bez ohledu na určující společenské determinanty, souvislosti a angažovanost na určité cíle společenského pohybu. Takováto systemizace „vůbec“ může totiž posloužit čemukoliv.

Tady se dostáváme k otázce určující. Ve světě třídní dichotomie mohou být možnosti sociotechnického působení nejen využívány, ale také velice snadno zneužívány.

Robert S. Lynd se v této souvislosti vyslovuje o nejvýznamnější empirické práci americké sociologie, Stoufferové několika-svazkové publikaci *Americký voják*, takto: „... vědy je velmi obratně využíváno k výběru a řízení lidí k cílům neodpovídajícím jejich vůli... armádního průzkumu je využíváno k převýchově vyděšených nováčků v otrlé válečníky, kteří budou bojovat za cíle jim cizí“ [4 : 99].

Snad nejvýraznější osobností západního světa, která demaskuje tyto skutečnosti, je C. W. Mills. Ukazuje, jak lidé, sevřeni v poutech sociotechnické manipulace, „prodávají malé kousky sebe samých proto, aby se pokoušeli koupit je s mincí zábavy zpět každou noc a každý víkend“ [6 : 237].

Ve své charakteristice „bílých límečků“ odmítá tento svět, který, jak říká, vytváří „mašinérie vědy“.

Síla sociotechnické manipulace a její zneužití v třídním sobectví přináší výsledky, jimiž jsou „lidé s racionalitou, ale bez rozumu“ a „nelidský nedostatek citlivosti“ [6 : 77]. V důsledku sociotechnické manipulace nejsou tito lidé zpravidla schopni dát tvořivou odpověď na základní problémy života a smrti této epochy. Jsou svým způsobem bezmocni v rukou těch, kteří ovládají sílu a prostředky sociotechniky.

C. W. Mills věnoval nemálo pozornosti stále neurčitému termínu. Jakým je „sociální inženýrství“, jež v buržoazní sociologii představuje koncepci, která je založena na domnělé analogii mezi „ovládnutím přírody“ a „ovládnutím společnosti“.

Positivistická analogie mezi „ovládnutím přírody“ a „ovládnutím společnosti“ má být pro sociologii cestou, jak se stát opravdovou vědou, politicky neutrální a morálně irelevantní.

Mills oprávněně připomíná, že podobná technokratická hesla a slogany jsou náhražkou za sociální filozofii [7 : 98].

Představy o možnostech sociotechniky jsou u „technokratických filozofů“ orientovány výlučně do sféry sociální manipulace.

Možnosti sociologické práce tu jsou redukovány na tvorbu návodů pro praktická opatření. V této koncepci předvídaní a řízení se lidé stávají pasívními předměty sociotechnické manipulace. Formalizace mnoha sfér života člověka tohoto století je vhodným zázemím, které umožňuje zdůvodnit takové pojetí, v němž je člověk redukován do hranic institucionálních funkcí a vyžadovaných rolí.

Karel Marx ve své kritice Hegelovy filozofie psal o postoji člověka, pro něhož je okolní svět „pouhým objektem jeho úředního jednání“ [5 : 274].

Koncepce „sociálních inženýrů“ v pojetí buržoazní sociologie předpokládá okolní svět jako objekt sociotechnické manipulace. Sociologie má svými technokratickými postupy vstoupit do plánování a řízení tak, aby byly zajištěny vyžadované perspektivy.

Mills odmítá koncepci, jež se chtějí oprostít od ideologického vlivu tím, že redukovují sociologii do hranic návodů na so-

ciotechnickou manipulaci. Ve svém hledání vyslovuje úvahy o možném „specifickém prostředí“, v němž lidé sami „kontrolují způsob svého jednání“. Hledá definice „kolektivní sebekontroly“ a nový „typ sociální struktury“, který by byl „soustavou politických očekávání“ atd.

Jednoznačné je jeho konstatování tam, kde hesla sociálního inženýrství mají sloužit „k dalšímu šíření byrokratického étosu ve Spojených státech“.

„Ať již je tento stát jakýkoli, jedno je jisté: je to společnost, v níž je funkčně racionálních byrokracií stále více využíváno k řízení záležitostí lidí a k přijímání historicky závažných rozhodnutí. Stupeň, v němž historické změny probíhají bez vědomé kontroly lidí a za jejich zády, není ve všech obdobích stejný. Zdá se, že v naší době jsou stále více zdrojem historických změn klíčová rozhodnutí (nebo fakt, že tato rozhodnutí nebyla učiněna) byrokraticky organizovaných elit.“

Navíc jde o období a o společnost, v nichž růst a centralizace prostředků ovládání, tj. moci, zahrnuje rozsáhlé využívání sociálních věd pro cíle, jež mohou libovolně stanovit držitelé těchto prostředků ovládání. Mluvit o „předvídaní a řízení“ a neuvázat přitom, jaké problémy takový vývoj vyvolává, znamená vzdát se možné intelektuální a politické nezávislosti“ [7 : 100].

Mills nechce přijmout roli „intelektuálního řemeslníka“, který poslouží světu manažerů tak, jak se to kdy vyžaduje. Zoufale volá po sociologické imaginaci a domnívá se, že s její pomocí „lidé pochopí, co se děje ve světě, porozumí tomu, co se odehrává v nich samých jako miniaturních společenských průsečících biologie a historie“ [7 : 19].

Cesta odporu a odmítnutí dané buržoazní dominance k nalezení východiska a nových řešení není snadná. A tak vlastně ani C. W. Mills nepochopil, že jenom v takové společnosti, která není drásána vnitřními rozpory třídní dichotomie, se může sociotechnika, stejně jako sociální inženýrství, stát nástrojem, jež pozitivně zasahuje do procesu sociálního předvídaní a řízení. Pro tuto společnost není člověk objektem sociotechnické manipulace. Tato společnost vědomě vytváří situace, v nichž převládá autentičnost člověka, sílí autorský podíl

každého individua na řízení věcí a záležitostí společných.

Řečeno Marxovou terminologií — jen v takové společnosti, ve které je člověk více autorem než hercem, více tvůrcem než interpretem svého vlastního dramatu, jen tam, kde člověk může překračovat svět požadovaných rolí a kde nemusí hrát roli třeba i dobře placeného komparsu, může být řízení a předvídaní spojeno s velkým dílem historicko-sociální perspektivy vývoje člověka.

Sociální inženýrství, tak jak se s ním můžeme seznámit v produkci buržoazní sociologie, má svou jednoznačnou a velmi výraznou třídní orientaci. Splnit nespelnitelné má zejména tam, kde společenská objednávka posunula jeho hranice ze sfér reklamních a propagačních oddělení velkých odchodních domů do poloh nejobecnější společenské problematiky.

Pomocí sociálního inženýrství se mají harmonizovat ostré konflikty třídních diferenciací, uhladit hrany rozporů mezi zaměstnanci a zaměstnavatelem, najít způsoby, jak zmírnit obtíže spojené s neschopností buržoazní společnosti řešit černošskou otázku, rasové problémy atd. Tady všude se má „sociální inženýrství“ stát nástrojem, který minimalizuje konflikty, jejichž zdroje jsou v samém základu dichotomického modelu sociálně třídní struktury kapitalistické společnosti.

Proto také v úvahách o řízení a předvídaní, při diferenciaci a konkretizaci tohoto řízení a předvídaní v jednotlivých společenských obdobích, enklávách, úsecích, směrech, nemůžeme nikdy přehlédnout to nejdůležitější: *Ve svém obsahu i ve své působnosti je jednání lidí koneckonců dialekticky determinováno společensko-historickými souvislostmi.*

Každá prognóza má své kořeny v historicky vzniklém systému společenské struktury, v zákonech společenského vývoje, v koncepci hybných sil společnosti. Řízení, stejně jako prognózování společenských procesů slouží vždy jistým historickým cílům [1, 8].

Jen v takové společnosti, která nepotřebuje cestou sociotechnické manipulace a prostřednictvím technokratických postupů nahrazovat to, co se má slát uváženou volbou, přesvědčivým a vědomým rozhodnu-

tím individua, jen v socialistické společnosti, jež vede zápas o realizaci vědecky zdůvodněného revolučního programu, se může „sociální inženýrství“ stát faktorem, který významněji vstoupí do oblasti řízení, racionalizace i společenského chování a jednání.

Protože v marxistické sociologii spojujeme procesy poznání s procesem změny, stejně tak jako respektujeme dialektickou jednotu spojení prostředků a cílů každého sociálního hnutí, musíme se zamýšlet i nad tím, jak by měl pracovat takový typ sociologického pracovníka, dejme tomu „sociální inženýr“, jehož profese je spojena s faktickou aplikací sociologického poznání na dané, konkrétní sociální, teritoriální a demografické podmínky.

Zdá se, že nejdále v tomto směru pokročili sociologové, kteří působí ve větších průmyslových závodech. Bohatými a u nás stále zatím dost nedocenenými zkušenostmi disponují sovětští sociologové. Velké průmyslové podniky v SSSR vytvářejí při svých ředitelstvih skupiny sociologů, kteří plní úkoly „sociálních inženýrů“. Například v Leningradě usilují o to, aby na základě informací získaných sociologickým šetřením byli mistry jmenováni lidé, kteří jsou přirozenými, neformálními vedoucími své dílny. V novosibirských závodech působí sociologické laboratoře, které spolupracují s vědeckovýzkumnými centry a experimentálně ověřují možnosti, jak zavést do denního režimu pracujících taková opatření, která by podstatně ovlivnila životní styl celých sociálních skupin.

Ukazuje se, že právě ve sféře „sociotechniky“ u nás nejdříve poroste „poptávka“ po kvalifikovaných sociolozích. Bylo tomu tak v Polsku, je tomu tak v Sovětském svazu, v Bulharsku a s různými modifikacemi vlastně v celém socialistickém světě.

Potřeby společenské praxe zvyrazňují nejen nutnost vyškolit, připravit nové vědecké síly tohoto oboru, ale i rychleji posunout teoretický rozvoj marxistické sociologie samé.

Tak jako vznikla povolání lékaře, technika, právníka, tak pod tlakem potřeb společenské praxe dříve či později vzniknou profese specialistů v sociálních otázkách. Zatímco ve výrobě vyzkoušíme každou

novou přísadu nejprve laboratorně, zatímco většina nových technologických opatření před svým zavedením prochází nejednou experimentální prověrkou, na mnoha úsecích našeho společenského života někdy neváháme zasahovat do sfér sociální problematiky takřikajíc „naslepo“. Tato „lehkomyslnost“ často vyplývá z představy, že v sociálních otázkách může být specialistou každý.

Člověk jako společenská bytost se nutně stává předmětem zájmu sociologického zkoumání. Zvláště v rovině sociotechnických aplikací se marxistická sociologie spojuje s teorií řízení a s psychologii.

Ve sféře organizace práce, v analýze postojů, otázek motivace členů pracovních kolektivů, v identifikační problematice, v analýze vztahů, které např. vznikají mezi formálními a poloformálními organizacemi a neformálními skupinami,¹ může marxistická sociologie podstatně přispět ke zdokonalení celého systému organizace jednotlivých pracovních úseků, provozů apod.

Každý z pracovních celků má svou sociologickou problematiku různého stupně obecnosti. To nelze přehlédnout, protože předmětem vědeckého řízení a organizace práce je především člověk a jeho pracovní činnost.

Má-li řídicí pracovník rozhodovat s minimálním rizikem omylů a chyb, má-li dojít k optimálnímu spojení a propojení celospolečenských, skupinových a individuálních potřeb a zájmů, pak se sociologická analýza stává nepostradatelnou. Právě proto, že řídicí pracovník nutně zasahuje do sociálního života formálních organizací, poloformálních organizací a neformálních skupin, měl by být vybaven poznatky věd o člověku. Významné místo mezi nimi má marxistická sociologie.

Jestliže neodmítáme, ale naopak upozorňujeme na možnosti uplatnění a využití sociotechnické funkce, pak to vůbec neznamená, že bychom měli zužovat marxistickou sociologii do hranic „sociálního inženýrství“. Stejně tak nelze přehlédnout skutečnost, že v nedávné minulosti se v Česko-

slovensku tato problematika stala kanálem pro pronikání různých abstraktně humanistických a netřídních přístupů.

Někteří teoretikové, stavíce se proti sociální „manipulaci“ nezávislého a kritického myslícího individua, přisuzovali straně roli „manipulátora“ a o člověku naší společnosti psali jako o pouhém objektu vnějšího působení, vnější manipulace.

Tento přístup byl u některých představitelů pravicových sil doveden až k odmítnutí a zpochybnování vedoucí úlohy dělnické třídy. „Chránice osobnost, stavěli se proti historickému procesu revolučních přeměn, jehož nedílnou součástí je rozvoj třídního uvědomění proletariátu a vnášení marxistické ideologie do vědomí mas“ [12 : 31 – 33].

Netřídní přístup tu byl doveden do polohy, v níž se proklamovala ochrana individua před „manipulací“, kterou se „... rozumí vliv dělnické třídy a její strany na masy, vykonávaný v zájmu těchto mas, a tak je zpochybnován osud socialismu samého, osud člověka a společnosti“ [12 : 31 – 32].

Uplatnění třídně stranického a konkrétně historického přístupu je základním předpokladem, je *conditio sine qua non* našeho přístupu k sociotechnické funkci marxistické sociologie.

Marxistická sociologie je systémem explikace

Mnoho pozitivisticky orientovaných sociologů dnes zastává názor, že existuje principiální neslučitelnost sociologie jako teorie, která je zatížena ideologií, a sociologie jako sociálního inženýrství. A tak se vlastně znovu a znovu, v jiné tónině, vrací obehnaná písnička o teorii, která je oprostěna od ideologických vlivů.

Úloha sociologie je redukována na hledání návodů, nejčastěji praktické povahy. V zájmu zachování statu quo se hledá a vylepšuje mechanismus stabilizace.

Sociologie v tomto pojetí rezignuje na poznání objektivních zákonitostí, na zdůvodnění prognóz vývoje společnosti. Možnosti rozvoje sociologického poznání jsou

¹ Jsme přesvědčeni, že „tradiční“ pojetí formální a neformální organizace omezuje možnosti postihnout a odlišit další reálně existující struktury vztahů. Považujeme za přesnější nevycházet z formální

a neformální organizace, ale ze skutečnosti, že na půdě formální organizace (nebo mimo půdu formální organizace) vznikají organizace poloformální a neformální skupiny [11 : 133–135].

zúžený do hranic empirismu a sociotechnické manipulace.

A. Gouldner ve své knize *The Coming Crisis of Western Sociology* hodnotí tuto koncepci jako „...akt zrady nejzákladnějších cílů každé sociologie“ [2 : 489].

Základní premisou tu zůstává předpoklad, že cestou sociologického poznání lze objevit funkční mechanismy společnosti a pomocí sociotechnických návodů zařídit všechno stejně jako v dobře fungujícím podniku.

Taková představa není ničím jiným než klamem nepřilíš rafinovaného pozitivismu a je svou podstatou útekem od morální odpovědnosti. Je adekvátní koncepci nehodnotící sociologie.

„Koncipovat sociální vědy tak, že do nich nepatří hodnocení, je jednou z cest, jak se akademičtí sociologové přizpůsobují životu v nedovoleném světě. Je jim pak dovoleno říkat, že není jejich úkolem obnovovat rovnováhu mezi mocí a dobrem – a mohou se přizpůsobit moci, o jejíž morálnosti mohou mít pochyby“ [2 : 488].

Na své cestě za „přizpůsobováním se dovolenému světu“ se tito akademičtí sociologové, nesoucí s sebou štít „nehodnotit“, nejen podřizují světu buržoazního panství, ale stávají se jeho nedílnou součástí.

Ve známých postulátech typu „nevyhodnocovat“, „nezanášet ideologické předsudky“ se pozitivistická sociologie dožaduje, aby postoj sociologa ke skutečnostem společenského života byl totožný s postojem přírodovědce ke skutečnostem v přírodě.

Cílem je „empirické poznání“, údajně oproštěné od sympatie a antipatie k daným sociálním jevům. Falešné představy, iluze a imaginarita se tu spojují s vědomým klamáním. Pravdu mají ti autoři, kteří upozorňují, že „empirismus bez hodnotících soudů“ stojí jako přízrak nad teoretickým hnutím buržoazní sociologie dvacátého století.

K rezignaci na schopnost předvídat společenský vývoj chtíc nechtíc směřuje však i taková koncepce marxistické sociologie, která zužuje svůj předmět do hranic sociologických procedur a technik terénního sběru informací, do hranic sociologických výzkumů. Argumentace ve prospěch „konkrétní sociologie“ připouští v nejlepším pří-

padě užitečnost rovin sociotechnických aplikací.

Marxistická sociologie překračuje hranice pragmatických úvah a přistupuje k řešení obecně teoretických otázek. Není tudíž především, nebo dokonce jen nástrojem sociotechnické manipulace, ale usiluje o postžení společenských trendů, o objasnění příčin sociálních procesů a nalezení a poznání „funkcí mnoha proměnných“, které se váží na sociální skutečnosti.

Proto se v marxistické sociologii dožadujeme, aby například oborové sociologické teorie usilovaly o příčinné vysvětlení společenských jevů.

Dialektikomaterialistické pojetí skutečnosti je pro sociologii takovou platformou, která umožňuje tyto aspirace realizovat a odpovídat na otázky, na něž pozitivisticky orientovaná empirická sociologie odpovídat nemůže.

Uvažujeme-li z hlediska určujícího zájmu člověka tohoto století, tedy z hlediska našeho úsilí rozšířit ovládnání světa, vyřešit jeho základní sociální a přírodní disharmonie a lépe ho přizpůsobit našim potřebám, pak smysl marxistické sociologické teorie je v podstatě dvojitý:

- 1) Přispět k poznání, k pochopení tohoto světa, k vysvětlení toho, jaký byl, je a bude.
- 2) Vstoupit do zápasů za jeho přetvoření.

Z hlediska praktických potřeb naší společnosti se stává prvotní a základní zejména explanační úloha marxistické sociologické teorie. Zatímco empirická rovina poznání v sobě nese teprve explanační potence, konkrétní objasnění, interpretace a výklad je funkcí sociologické teorie, která v tomto svém promítnutí musí především vstoupit do zápasů člověka našeho věku.

„Hlavním prvkem teoretické činnosti je vysvětlování,“ píše A. G. Zdravomyslov, když připomíná, že je nutno provést detailnější analýzu funkcí marxistické sociologie [15 : 27–28].

Teoretická činnost je založena na předpokladu, že jednotlivé poznané problémy a zjištěné fakty se zkoumají na základě určitých teoretických vědomostí.

Teoretická práce nikdy nezačíná z ničeho, není bádáním „nad čistým stolem“. Předpokládá osvojení si určitých poznatků

a vědomostí, které byly shromážděny dříve, tj. předpokládá spojení nových faktů s existujícími teoretickými poznatky.

Jednou z vlastností vědy je kumulativní charakter jejího vývoje. V práci jednotlivých generací existuje nejen diskontinuita, ale i kontinuita společenskovedního poznání. Rozvoj či vyvrácení a popření dříve poznaného je nutnou etapou, která vede zpravidla k adekvátnějšímu poznání.

Znamená to tedy, že kontinuita v práci společenskovedních badatelů vytváří stále plnější a přesnější teoretický obraz určité sféry společenského života.

Osvojení nových poznatků a poznání realizované člověkem je aktivní prvek, který vyplývá z analýzy vztahů mezi lidmi a sociálními útvary, jež se z lidí skládají, a z analýzy vztahů mezi lidmi a předměty „mimolidského světa“, tj. buď „přírozeného“, nebo utvořeného v procesu lidské činnosti.

Marxisté toto poznání a osvojování si nových poznatků spojují se zápasem, který je procesem praktických přeměn sociální skutečnosti. Aktivní prvek poznání se tedy realizuje v tom, že teorie zasahuje do praxe našeho života a v procesu vzájemného ovlivňování nejen tuto praxi mění, ale koriguje, obohacuje, modifikuje a rozvíjí své poznatky v nových podmínkách a skutečnostech.

Marxistická sociologie přispívá k poznávání a chápání sociálního světa lidí. Pomocí marxistické sociologie velmi konkrétně a relativně přesně odpovídáme na otázku, jaký byl, je a bude tento svět. Sociologické analýzy, soudy a systémy soudů musí tak či onak ovlivňovat naše přetvářející činnosti.

Neomezujeme se tedy jen na zjišťování faktů, ale usilujeme o jejich explanaci. Například polský sociolog Piotr Sztompka spojuje vysvětlující výklad s takovým typem otázek, jako: „Proč je tomu tak a tak?“ „Z jakého důvodu?“, „Z jaké příčiny?“, „Jak k tomu došlo?“ atd. [14].

Takovýto výklad je předpokladem pro praktické působení, pro vypracování návrhů na sociotechnická opatření apod. Vysvětlující výklad musí mít však také své prognostické ambice. Musí ukazovat, co se bude dále dít s tím kterým objektem zkou-

mání, jež může mít různou rovinu obecnosti.

Marxistická sociologie si ve svém teoretickém zobecnění tedy klade cíle takového výkladu, který umožňuje předvídat. Známe-li totiž proč a jak, pak se můžeme dopátrat tendencí a cest, poloh a situací, v nichž se bude vyvíjet sociální svět člověka, ta která jeho sociální enkláva, ten který úsek sociální problematiky lidí atd.

Marxističtí sociologové oprávněně upozorňují, že základním předpokladem pro realizaci možností marxistické sociologické teorie je její explikační schopnost.

„... můžeme-li adekvátně vysvětlit daný jev, událost, proces, to znamená, říkáme-li, proč k němu dochází (řečeno obecně: známe jeho mechanismus), pak můžeme (při nejmenším potencionálně) předvídat, zda a kdy se vyskytne... Musíme znát celou výchozí situaci, abychom na základě poznaného mechanismu průběhu událostí mohli dělat závěry o příštích událostech...“ [14 : 74].

Přesné a pravdivé objasnění daného stavu, pochopení situace, v níž se nachází nejen společnost jako celek ale i ta která její část, ten který problém sociálního života, je meritorním, základním a určujícím předpokladem pro vědecké řízení společnosti.

Umožňuje nám zbavit se různých nahodilosti a improvizací. To je cesta, která vede k překonání nejen ekonomicky nákladných, ale někdy i sociálně bolestivých výkyvů života socialistické společnosti.

„Dialektika vyžaduje především konkrétní analýzu situace, chce, abychom neklamali sami sebe, abychom vycházeli vždy z toho, co skutečně je, a nikoli z toho, co má být“ [3 : 190].

Dialektika nás učí, že pravda je vždy konkrétní. Bylo by zjednodušením chápat tuto skutečnost jen v rovině empirického poznání. Jde nám o poznání konkrétní situace, o konkrétní teoretické uchopení všech podstatných souvislostí analyzovaného problému. „Konkrétní situace je organickou součástí specifické vývojové fáze a spolu s ní je součástí obecné etapy společenského vývoje, který je jako celek předmětem vědeckého zkoumání. Všemi těmito souvislostmi je konkrétní situace determi-

nována, utvářena, a proto na základě těchto obecných, zákonitých souvislostí je také vysvětlována“ [9].

Konkrétnost pravdy je dána reálnými souvislostmi a vyžaduje respektovat skutečné historické podmínky bohatství vzájemného působení všech stránek a rysů zkoumaného objektu.

Znamená to, že správnost nebo nesprávnost našeho úsudku závisí na určení konkrétně historické situace, v níž úsudek činíme. Stanovisko správné za určitých podmínek se proto může stát za podmínek jiných nesprávným.

To není nic, nad čím bychom se měli pozastavovat. Závislost na určitých podmínkách platí pro působení nejen společenských, ale i přírodních zákonů. Změnil-li se podmínky, za nichž platí zákon zemské gravitace, přestane zákon platit. Pro člověka to přináší nutnost přizpůsobit se podmínkám, v nichž nevládné zákon zemské gravitace. Kosmonauté dokazují, že to není snadné, ale je to možné.

Dělnická třída v jedné části světa změnila systém sociálních vztahů. Ve změněných podmínkách se přestal uplatňovat zákon o monopolu vykořisťování, zákon o kapitalistické akumulaci, o míře nadhodnoty atd. Zkrátka přestaly působit ty zákony, které vládnu kapitalistickému systému vztahů.

Mechanické přenášení poznatků z jednoho období do jiného období, zcela změněného, je vulgarizací a voluntarismem, který deformuje společenskou teorii a praxi.

• • •

Ukázali jsme si, že explikační schopnost je takový výzkumný předpoklad, bez něhož bychom o sociologickém poznání nemohli mluvit jako o sociologické teorii.

Marxistická sociologická teorie, konečně jako každá vědecká teorie, systematizuje k určitému objasnění fakty, akumuluje empirické poznání a v jednoznačném světónázorovém zaměření proniká do podstaty poznanych jevů, odhaluje tendence rozvoje a změn dané skutečnosti tak, aby mohla být postižena budoucnost.

Marxistická sociologie je systémem explikace, která tím, jak získává nové poznatky o objektu zkoumání, stává se sou-

časně nástrojem jeho změny. Schopnost explikovat, objasňovat fakty, představuje novou kvalitu v určité „hierarchii funkcí“ marxistické sociologie.

Za nejdůležitější součást poznání sociologické teorie považujeme vysvětlující výklad, který vede k odhalení kauzálních závislostí zkoumaných jevů a k systematickému uspořádání autentických poznatků vztahujících se ke zkoumané oblasti.

Takováto vysvětlení, odhalování kauzálních souvislostí zkoumaného procesu nebo jevu, formulování tendencí a zákonitostí společenského vývoje musí být spojena s úsilím vypracovat určitou teoretickou syntézu, postihnout globalitu problému.

V práci sociologa má tento proces zcela konkrétní podoby. Vyžaduje, aby byl určován vztah mezi novými fakty a již dříve získanými teoretickými vědomostmi.

To jsou skutečnosti, proč v našem úsilí o prohloubení metodologické orientace dalšího rozvoje marxistické sociologie přijímá tak důležitou úlohu jednota teorie a empirie.

Jestliže základním komponentem sociotechnické funkce marxistické sociologie je především expertizní činnost, pak základním komponentem teoretické funkce je explanace a prognóza, která je nemyslitelná bez odhalení specifika zkoumaného jevu a procesu a bez určení spojitosti daného jevu a procesu s širším okruhem působících zákonitostí, s dynamikou vnitřních tendencí vývoje daného jevu a procesu.

Své „teoretické ambice“ může marxistická sociologie realizovat jen v úzkém spojení s dialektickým a historickým materialismem a vědeckým komunismem.

V historii lidstva se člověk nescíslněkrát angažoval v zápasech za společenskou transformaci. Jedním ze základních předpokladů, který podmiňuje úspěch tohoto zápasu, je překonání falešného a vytvoření pravdivého vědomí své doby. Sociologická analýza a prognóza je součástí tohoto zápasu.

Marxistická sociologie je teoretickou a aplikovanou disciplínou. Její síla není jen v sociotechnickém návodu, jenž bývá často spíše bezprostředně efektním než dlouhodobě efektivním opatřením.

Je ve schopnosti sloužit potřebám revolučních přeměn společnosti (v analogii

s historickým vývojem vlastního národa a veškerého lidstva), ve schopnosti teoreticky uchopit „makroproblémy“ i „mikroproblémy“ života naší společnosti a poskytnout návod k jejich praktickému řešení.

Literatura

- [1] Bauer, A. — Eichhorn, W. — Kröber, G. — Schulze, H. — Segeth, W. — Wüstneck, K. D.: *Philosophie und Prognostik*. Berlin, Dietz Verlag 1968.
- [2] Gouldner, A. W.: *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York 1970.
- [3] Hager, K.: *Schlusswort auf der Beratung der Gesellschaftswissenschaftler vom 14. 10. 1971*. In: *Einheit* 1972, No. 2, s. 190.
- [4] Lynd, R. S.: *The Science of Inhuman Relations*. In: *The New Republik* 27. 8. 1949. (Citováno podle C. W. Mills: *Sociologická imaginace*. Praha, Mladá Fronta 1968, s. 99.)
- [5] Marx, K. — Engels, B.: *Spisy 1*. Praha 1956.
- [6] Mills, C. W.: *White Collar*. New York 1951.
- [7] Mills, C. W.: *Sociologická imaginace*, Praha, Mladá Fronta 1968.
- [8] Míček, M. — Rychtařík, K.: *Angažovaná konstrukce budoucnosti*. Sociologický časopis 9, 1973, č. 6.
- [9] Mužík, J.: *Jednota empirie, teorie a praxe v poznávací činnosti strany*. Interní materiál z konference Ústavu marxismu-leninismu ÚV KSČ.
- [10] Podgórecki, A.: *Základy sociotechniky*. Praha, Svoboda 1968.
- [11] Rychtařík, K.: *Sociální svět armády*. Praha, Naše vojsko 1971.
- [12] Skaržinskaja, V. D.: *Koncepce „deideologizace“ marxistické filozofie — východisko revizionismu*. In: *Sešity*. Praha, Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV 1971.
- [13] Szczepański, J.: *Odmiany czasu terazniejszego*. Warszawa, KiW 1971.
- [14] Sztompka, P.: *Teoria i wyjaśnienie. Z metodologicznych problemów socjologii*. Warszawa, PWN 1973.
- [15] Zdravomyslov, A. G.: *Metodológia a procedúry sociologického výskumu*. Bratislava, Pravda 1972.

Резюме

Рихтаржик К.: Марксистская социология в качестве орудия познания и преобразования социальной действительности (К критике некоторых концепций социальной инженерии и безоценочной социологии)

Прагматическое применение социологического анализа приводит некоторых авторов к обоснованию возможности выделения социотехники в самостоятельную дисциплину.

Хотя этот процесс «выделения» социотехники может приобрести в будущем вполне реальные

черты, нельзя соглашаться с концепциями, стремящимися систематизировать социотехнические правила вне зависимости от целей, к которым они могут повести.

Никакой подборки практических социотехнических правил или предложенных практических директив нельзя оторвать от социальных источников, из которых она выросла. Источники социотехнических правил всегда тем или иным образом связаны с целью, с борьбой социальных сил за достижение тех или иных целей.

Только в таком обществе, которое не нуждается в подмене рационального выбора, сознательного и убедительного решения индивида, манипуляцией при помощи социотехники и технократических подходов, социальная инженерия может стать заметным фактором в сфере управления, рационализации и общественного поведения.

Марксистская социология отнюдь не только, и не в первую очередь, инструмент социотехнической манипуляции. Она стремится постичь тенденции общественного развития, объяснить причины социальных процессов, найти и познать «функции многочисленных переменных», которые связаны с социальной действительностью. Поэтому мы требуем, напр., и от частных социологических дисциплин, чтобы они добивались причинного объяснения социальных явлений. Эти объяснения и знания марксисты связывают с борьбой, которая является процессом практических изменений социальной действительности. Основой смысла марксистской социологической теории заключается в следующем:

- 1) способствовать познанию, пониманию мира, объяснению того, каким он был, есть и будет;
- 2) включиться в борьбу за преобразование мира.

Summary

Rychtařík K.: Marxist Sociology as an Instrument of Cognition and Transformation of Social Reality

The pragmatic application of sociological analysis has led some authors to substantiate the possibility of sorting out sociotechnique as an independent discipline. Although this process of "sorting out" sociotechnique may, in future, acquire quite real contours, conceptions aiming at a systematization of sociotechnical propositions independently of the goals to which they might be leading are unacceptable to us.

No set of practical sociotechnical suggestions or proposals of practical instructions is separable from the social sources that have given them rise. The sources of sociotechnical propositions are, in one way or another, connected with the goal — with the struggle of social forces aimed at attaining certain goals.

Only in a society where no need is felt for substituting — by way of sociotechnical

manipulation and with the aid of technocratic procedures — that which should be effected by deliberate choice, the individual's convincing and conscious decision, can social engineering become a factor of major significance in the area of management, rationalization and social behaviour and action.

Marxist sociology is not primarily, or even exclusively, an instrument of sociotechnical manipulation but endeavours to grasp social trends, to throw light upon the causes of social processes, as well as to discover and recognize the "functions of many variables"

relating to social reality. This is why we expect even sociological branch theories to seek causal explanations of social phenomena. These explanations and this knowledge are associated by Marxists with the struggle representing the process of practical transformations of social reality. In substance, Marxist sociological theory has a double sense:

1. it contributes to the cognition and comprehension of this world, to the explanation of what it was, is and will be like;
2. it is involved in the struggles for its transformation.